

בירורי יהדות בבתי הדין הרבניים (תקציר מתוך חקר/סקר¹)

כמי שמלווה את נושא הגיור שנים רבות, החל מייסוד מינהל הגיור בשנת תשנ"ה (1995) ועמידה בראשו ארבע שנים, ומאז ועד היום חבר בית דין מיוחד לגיור, וכמי שמרבה להתבטא בנושא זה בכתב ובעל פה, התעוררתי לבדוק מעט נושא מצרני: בירורי יהדות.

בשבתנו בבית הדין לגיור נתקלנו פעמים רבות במועמדי גיור המשוכנעים כי הם יהודים מלידה, אך לא עלה בידם להוכיח זאת. לא אחת המתגיירים טוענים בנחרצות כי הם יהודים מלידה, אך כשלו בהליך 'בירור יהדות' בפני בית הדין האזורי. הליך זה מתנהל במסלול דלהלן, ומצאנו לנכון לעקוב אחריו ולחקרו.

כידוע, על פי הנחיית הרבנות הראשית בפועל לרושמי הנישואין, כל מועמד/ת לנישואין שעלה מחו"ל, או הוריו, חייב להוכיח את יהדותו בבית דין רבני. המחקר נועד לבחון סוגיא זו מבחינה עובדתית, וכן לעודד ולעורר חשיבה מחודשת בנידון, לאור מסקנותיו.

א. מטרות ושיטת העבודה

1. הכרת נושא 'בירורי יהדות' בבתי הדין מבחינת ההיקף, ההליכים והתוצאות.
 2. איסוף נתונים רלבנטיים וניתוחם לפי חתכים שונים.
 3. מבט מערכתי על כל הנעשה בתחום זה בעקבות ניתוח הממצאים.
 4. הצעת שיפורים בתחום זה, אם אכן יימצא כי המחקר מצמיח כיוונים כאלו.
 5. הבאת ההמלצות/ההצעות לפני הגורמים הרלבנטיים המופקדים על הנושא.
- המחקר עסק בכל תיקי בירורי היהדות שנפתחו בשנים 2003-2005 (מעל 10,000 תיקים!) ולא במדגם בלבד, בעיקר בשל ההערכה כי קשה ביותר להגדיר קבוצת מדגם מייצגת. ניתחנו את הנתונים לפי חתכים שונים כמו: פרטים דמוגרפיים של הפונים לאישור יהדותם, הרכבי בתי דין, משכי זמן בין פתיחת התיק לסיומו, אחוז מקבלי האישור הנכסף, הזדקקות לדיונים הלכתיים ותוצאות הדיון. במקביל, ראינו כתריסר אישים שיש להם נגיעה לנושא, כמו החוקרים המקצועיים מטעם בתי הדין, רבנים הקשורים לנושא הנישואין, אנשי משפט וכדו'. המחקר כלל גם העלאת היבטים משפטיים והלכתיים (על קצה המזלג).

ב. ממצאים עובדתיים

1. **מספר התיקים שנפתחו:** בשנים 2003-2005 (ביחד) נפתחו 11,083 תיקים המסומנים בקודי 'אישורי יהדות'. חלק מהתיקים הם כפולים (נפתחו בבי"ד מסוים ונשלחו לבי"ד במקום מגוריהם). כלומר, בשנים האחרונות נפתחים כ-3,500 תיקים בשנה. מתוך עיון בתיקים ומתוך שיחות

1. הסקר נערך בשנת תשס"ו ע"י מכון 'צומת' בעבור 'מרכז רפפורט לחקר ההתבוללות ולחיזוק החינוכיות היהודית' באוניברסיטת בר אילן, והמשרד לקליטת העלייה. המחקר המלא יופיע בקרוב ע"י 'מרכז רפפורט'. ניתן יהיה לקבל אותו ע"י פנייה ישירה למרכז רפפורט בדוא"ל: rjcenter@mail.biu.ac.il

שקיימנו עם כל הגורמים הקשורים לנושא, מסתבר כי כמעט כל הפונים (יש המשערים ב-99%) כבר רשומים כיהודים במרשם האוכלוסין. פנייתם היא עקב נישואין או גירושין. בודדים פנו מסיבות חברתיות, לברית מילה או קבורה יהודית. כנראה, אלו הבטוחים ביהדותם אך אינם רשומים כיהודים אינם 'מעזיזים' לפנות לבתי הדין ואינם מצפים להיושע על ידם.

2. התפלגות הפונים גברים/נשים: גברים: 42.7% ונשים 57.3%.

יש לשער כי נושא הילודה הוא המניע המרכזי לפנייה לבית הדין, ולכן אחוז הנשים גבוה יותר. **3. התפלגות התיקים לפי בתי"ד אזוריים:** תיקים אלו נפתחו בכל אחד עשר בתי הדין הרבניים האזוריים. משום מה בית הדין בחיפה זוכה בנתח הגדול ביותר (מעל 25%) מכלל הפניות בכל הארץ ותל אביב אחריו (21.5%). המדרג כולו נראה סביר בהתאם לגודל האוכלוסייה בכלל, והעולים בפרט. חתך גברים/נשים דומה למדי בכל הארץ, כמצופה מסטטיסטיקה.

4. ארצות המוצא של הפונים לאישור יהדות: ב-45% (!) מהתיקים לא נרשמה כלל ארץ המוצא (מתוך התרשלות?), ויש לשער כי התפלגותם זהה לתיקים שבהם הדבר נרשם. בתיקים אלו 93.5% (!) הם עולים מארצות חבר העמים (חמ"ע). רק 6.5% הם עולים משאר ארצות העולם.

אכן, מרבית העלייה (החל משנת 1990) היתה מארצות חמ"ע, אך כנראה הדרישה לבירור יהדות בבית דין לקראת נישואין מופעלת בעיקר כלפי עולי חמ"ע. יצוין כי עולי אתיופיה אינם מגיעים לבתי הדין אלא מזוהים ע"י רב העדה המשמש כ'חוקר מומחה' לעניין זה.

5. תיקים ללא החלטה: בשנים 2003-2005 רק 7% מהתיקים נשאו 'פתוחים', נכון לתאריך 31.12.05. נתון זה כולל תיקים שנפתחו לקראת סוף שנת 2005, ואין כאן עיכוב אלא הליך טבעי. מסקנה: אין סחבת!

6. כמות תיקים שאושרה בהם היהדות: ס"ה אושרה היהדות ב-81.4% מכל התיקים. מכיוון שבחלק מהם טרם ניתנה החלטה, אזי אחוז ה'מאושרים' יהיה כ-87.5% (7 שמיניות). מרבית הילא מאושרים נדחים 'מחוסר ראיות מספיקות', בשל תעודות לא-אמינות, עדויות לא-מספקות וכדו'. רק 1.8% נקבעו כ'לא-יהודים'.

בנושא האישורים קיימת התפלגות מסוימת בין בתי הדין השונים הנעה בין 72.4% ל-90.8%. **7. משך הזמן (בין פתיחת התיק והאישור):** ממצא חשוב ו'חיובי': כ-25% ממקבלי האישור זוכים לקבלו תוך 10 ימים! כ-60% מקבלים תוך 30 יום. 20% נוספים עד 50 יום. רק 20% מן המקבלים ממתנינים זמן רב (אפילו מעל שנה). יתכן כי חלק ניכר מהם 'אשמים' בדחייה: אי-התייצבות או אי-הבאת עדים וכדו'.

8. חוקר מקצועי בתיק: הפרוצדורה היא כי מבקשי אישורי-יהדות מגיעים לבית הדין רק לאחר שנפגשו עם 'חוקר מקצועי', הדובר את שפתם ובקי בדוקומנטציה הרלבנטית ובאוריינטציה החברתית. מכיוון שמרבית מבקשי אישורי-יהדות הם מעולי חמ"ע, הם מופנים לשלושה חוקרים דוברי רוסית האמורים לכסות את כל הפניות לבתי הדין. ראינו את כל החוקרים הללו ובדקנו את התיקים עד כמה שניתן באמצעים ממוחשבים. מסתבר כי ב-99% מהתיקים (ואולי אפילו מעט יותר, בהיעדר מידע רשום) בית הדין מאמץ את המלצת החוקר.

כאן הממצא החשוב ביותר במחקר זה: הנטל העיקרי מוטל על החוקרים המומחים, ובסופו של דבר על פיהם יישק דבר. מומחים אלו מיייתרים במידה רבה את הצורך בבתי הדין. החוקרים עצמם דיווחו כי כמעט שאינם זוכרים מקרים שבהם בית הדין לא קיבל את המלצתם.

יתר על כן, מראיונות עם החוקרים, עם מזכירי בתי דין ועם אישים נוספים (אשר ביקשו להישאר בעילום שם) עולה כי לעתים 'בית הדין' מורכב מדיין בודד (ידן יחידי) שכלל אינו מכיר את השפה. למעשה הוא מקבל כמעט אוטומטית את חוות דעתו של החוקר המקצועי.

9. דיונים הלכתיים בתיק: בדקנו במכלול התיקים אם יש בתיק דיונים הלכתיים כלשהם בסגנון של שקלא וטריא, העלאת צדדי ספק לכאן ולכאן והכרעה. אכן, קשה ביותר לחפש בפרוטוקולים של 11,083 תיקים, ונקטנו בשיטה של ספירת המילים בכל פרוטוקול; אם פרוטוקול כלשהו עלה על 1,000 מלים - שיערנו כי יש בו היבטי הלכה הראויים להיבדק. לאחר כל המלאכה המתישה מצאנו רק 31 דיוני הלכתיים כלשהם, מתוך מעל 11,000 תיקים! פחות משליש אחוז! היעדר יצירתיות הלכתית משמעותית בתיקי אישורי יהדות אומת גם בשיחות עם מזכירי בתי דין, עם החוקרים המקצועיים ועם מנהל בתי הדין הרבניים.

ללמד סגוריה על בתי הדין יש לומר מספר נקודות אפשריות: מכיוון שממילא עמדת החוקרים היא המתקבלת, ומכיוון שבכ-85% מהתיקים החוקרים מאשרים את היהדות, לכן אין הדיינים רואים טעם ועניין לדון בחידושי תורה בהלכות יוחסין. נושאים אלו קשים, אין בהם דרך הלכתית סלולה, והם אופייניים לסוגיות חברה והלכה בנות זמננו. הדיינים אינם ששים להזדקק לתחומי דיון 'חדשניים'. יש לציין כי בספרות השו"ת ההלכתית יש דיונים ועקרונות גם בסוגיות אלו. נציין קונטרס גדול שהתפרסם ב'תחומין' יב, מאת הרב משה מרדכי פרבשטין, בשם 'יהדותם של העולים מרוסיה'. גם בכרכי פסקי הדין של ביה"ד לבירור יוחסין בירושלים יש חומר הלכתי משמעותי בסוגיא זו.

ג. נישואי יהודים בישראל

לפי נתוני ארגון 'משפחה אחת' (התומך בהנהגת נישואין אזרחיים בישראל ושווינוניות גמורה לנשים) המבוססים על הלמ"ס, משרד הפנים, המוסד לביטוח ובתי"ד הרבניים נישאו בישראל בשנים 2003-2005 ס"ה כ-100,000 זוגות. מתוכם נישאו ברבנות 86,940 זוגות (87.5%, שהם 7 שמיניות). בתקופה זו נישאו נישואי תערובת בחו"ל 12,560 זוגות (12.5%, שמינית). מתוך כ-200,000 בני הזוג שהתחתנו, פנו לבירור יהדות כעולים 11,083 נפש שהם כ-5% מכלל הנישאים. אין פילוח בנישואי תערובת בין חתן נכרי לכלה נכרית. אין רישום על כמות נישואי עולים (או בנים לעולים) מול ילידי הארץ.

ד. היבטים משפטיים ונוהליים

1. נוהל הפנייה לבירור יהדות

הפניית העולים לבירור יהדות בבי"ד מתבססת על הנחיות הרבנות הראשית לישראל מאדר תשנ"ח (התפרסמו בחוזר המנכ"ל סא/2 - תמוז התשס"א, יוני 2001), וזו לשונן (בהשמטות):

פרק ט: עולים חדשים שהגיעו לאחר 1990

72. אין להשיא בן זוג עולה חדש שעלה לאחר 1990 (להלן: עולה חדש) אלא על סמך אישור יהדות בלבד.

73. אישור יהדות יכול להינתן ע"י בית הדין האיזורי או ע"י ועדת בירור לענייני יהדות שתוקם לצורך זה ע"י מועצת הרבנות הראשית לישראל. כועדת בירור יכול גם שישמש רב שהוסמך לכך במיוחד ע"י מועצת הרבנות הראשית.

74. בכל מקרה שבאים להרשם בני זוג ובהם עולה חדש, יפנה רשם הנישואין את בן הזוג

שהוא עולה חדש לועדת הבירור לענייני יהדות הקרובה למקום הרישום לקבלת אישור יהדות. 75. היה מקום מגוריו של בן הזוג שהוא עולה חדש שלא במקום רישום הנישואין או במקום שאין בו ועדת בירור, יפנה אותו הרשם לועדת הבירור לענייני יהדות הקרובה למקום מגוריו. 76. ועדת הבירור לענייני יהדות תדון בפניה תוך שבועיים מיום שהגיעה הפניה, ויתן החלטתו בדחיפות. ההחלטה תתויק בתיק הנישואין והעתק ההחלטה יועבר לרבנות הראשית ולמחלקת רישום נישואין וגירושין במשרד לענייני דתות.

77. במקרים דחופים יפנה רשם הנישואין את העולה החדש לועדת הבירור לענייני יהדות היושבת באופן קבע בירושלים.

78. עד להקמת ועדת הבירור בכל אותם מקומות שנקבעו, יפנה רשם הנישואין את העולה החדש לבית הדין האזורי בהתאם, אלא אם כן רשם הנישואין מכהן כרב עיר והוא הוסמך במיוחד בידי מועצת הרבנות הראשית לשמש כועדת בירור.

79. החלטות ועדת בירור, לרבות החלטת רב שהוסמך כאמור לשמש כועדת בירור, ונימוקיה יצורפו לתיק הנישואין, והעתק ההחלטה יומצא לרבנות הראשית ולמחלקת רישום נישואין וגירושין במשרד לענייני דתות.

תוספת מיום כ"ב באדר ראשון תש"ס (התפרסמה בחוזר המנכ"ל סא/2, תמוז התשס"א יוני 2001):

3. אין להוציא תעודות רווקות מבלי בירור היהדות.

9. לפי התקנות (פרק ט סעיף 72) "אין להשיא בן זוג עולה חדש שעלה לאחר 1990, אלא על סמך אישור יהדות בלבד". יש להקפיד על הוראה זו לגבי כל העולים החדשים מכל הארצות.

2. עתירה כנגד הנחיות הרבנות הראשית

בשנת 2002 התנהלה מערכה משפטית בנידון: בג"ץ 5/02 'משפחה חדשה' נגד (1) מועצת הרבנות הראשית לישראל (2) ביה"ד לבירור יהדות המועצה הדתית ירושלים. העתירה הוגשה ע"י עו"ד פרופ' מיכאל קורניאלדי. עיקרי הטענות היו:

(1) הפליה בין העולים לפני ואחרי 1990.

(2) העדר סטאטוס לביה"ד ליד המועצה"ד בירושלים שנהג כבי"ד כולל גביית אגרות.

(3) כלפי עצם הצידוק המשפטי לבדיקת היהדות של מי שנרשם כיהודי.

(4) אי יכולת להתחתן מחוץ למסגרת הרבנות.

(5) הפעלת התקנות כלפי עולי חבר העמים בלבד.

3. 'נסיגת' הרבנות הראשית מנוסח ההנחיות המחייב

בראשית כהונתה של הרבנות הראשית הנוכחית הוצאה הודעה על ביטול הנוהל המחייב הפניית כל עולה משנת 1990 לבי"ד לבירור יהדות. הרבנות התחייבה להוציא הוראות נוהל חדשות מחייבות. ועדה מיוחדת בראשות הרב רצון ערוסי יושבת מזה זמן רב על מדוכה זו. בתגובה נוספת מטעם פרקליטות המדינה בשם הרבנות הראשית, למעשה ויתרה הרבנות על דבקותה בהנחיות אלו (בסעיף 6 שם):

...מאחר שהרב 'מורשה הנישואין' מטעמה של הרבנות הראשית מוסמך לבחון ממילא את כשירותו של מי שמבקש להירשם לנישואין כדמו"י, בטרם יירשם כאמור, נבקש להודיע כי מאחר ומטרת הוראות פרק ט שבנוהל, וכן סעיפים 9-10 לנוהל מתש"ס, לא נועדו אלא לנסות

להקל על ציבור העולים החדשים בהסדרת מסלול חילופי לקבלת פסק דין מבית הדין הרבני האזורי. אין מבחינתה של הרבנות הראשית כל מניעה להשמטת פרק ט וסעיפים 9-10 לנוהל. הרבנות הראשית הודיעה כי תפרסם נהלים חדשים לרושמי הנישואין, ולמיטב ידיעתי אף שחלפו ארבע שנים הם טרם פורסמו. הודעה זו קיבלה תוקף של פס"ד.

4. עמדת עו"ד קורנלדי, ב"כ העותרים דאז

בשיחה שקיימתי עם פרופ' מיכאל קורנלדי, שיזכה' בשעתו בעתירה הני"ל, ביקשתי לשמוע את דעתו על נוהל אפשרי לסייע ביד רושמי הנישואין שאין בידם כלי בדיקה מתאימים. ביקשתי חוות דעתו לנוסחה דלהלן:

א. יוקמו מספר צוותים מקצועיים שסייעו לרושמי הנישואין בתחום בירור יהדותם של העולים.

ב. הצוותים יכהנו באיזורי צפון, מרכז ודרום, וכן צוות בעל מעמד ארצי בירושלים.

ג. כל צוות יכלול 'חוקר' מקצועי הדובר את שפת העולה, רב רושם נישואין מן האיזור הרלבנטי (או רב בעל כישורים מתאימים) שיוסמכו לכך ע"י מועצת הרבנות הראשית או נשיא בית הדין הגדול, ודין מן המניין בעל כישורים לעניין.

תשובתו היתה כי אין כל מניעה לכך. אדרבה, רושם הנישואין, המופקד על בירור כשירות בני הזוג להינשא כדין, יכול בהחלט להיעזר בגורמים מקצועיים לקבוע כשירות זו.

5. תגובת הרב רצון ערוסי, יו"ר ועדת נישואין ארצית

הרב רצון ערוסי, חבר הרבנות הראשית לישראל ורבה של קרית אונו, התמנה כיו"ר ועדת נישואין ארצית, ובין תפקידיה לנסח נהלים חדשים. במכתבו אלי מיום כ' בכסלו תשס"ז (11.12.06) הוא כותב:

...נראים הדברים כפי שהצעת, שיוקמו צוותים מקצועיים לבירורי יהדות. אלא שיש להוסיף: 'מוכרים ע"י הרה"ר'. כלומר שהרה"ר תמנה ועדת רבנים שיש לחבריה ידע בענין בירורי יהדות לעולי רוסיה, וזו תבחן את החוקר ותקבע אם הוא ראוי להיות חוקר מורשה. ורק חוקרים מקצועיים מאושרים יפעלו ליד רושם הנישואין.

נוכל להוסיף להנחיות החדשות לרישום נישואין תוספת המתייחסת לצוותות אלה, בסוף הסעיף המתייחס לכך, בנוסח הבא:

"...או לצוות מקצועי איזורי לבירור יהדות שיוקם (אם יוקם) ע"י הרה"ר לישראל, בכפוף להודעה מיוחדת בנושא זה מאת הרה"ר לישראל".

ה. בירור יהדות למי שאינו רשום כ'יהודי'

כאמור לעיל, כל (99%) הפונים לבתי הדין הרבניים כבר רשומים כיהודים במירשם האוכלוסין. אלו שאינם רשומים כיהודים אינם פונים. זו העובדה. ומה מאחוריה?

1. מרואיינים הבקיאים בנושא טוענים כי יש אלפי יהודים שלא הצליחו, או לא טרחו בעבר, להוכיח את יהדותם בשל הערכתם שאין סיכוי. בקיאים אלו אומדים את הכמות של קבוצה זו בין 5% (15,000) ל-10% (30,000) מתוך 300,000 ה'ניכרים'.

2. עובדתית אין 'תחושת לחץ' מצד אלפים אלו לממש את יהדותם. הנושא איננו 'חס' בחצרות העולים, ואיננו מוצג בתקשורת הרוסית כעוול ציבורי או מגזרי (למעט כתבות בתקשורת על מקרים ספציפיים).

3. כאמור לעיל, החוקרים המקצועיים המסייעים לבתי הדין הרבניים מתבססים בעיקר על בדיקת תעודות, צילומים משפחתיים וכדו'. יש לשער כי לאלו שאינם רשומים כיהודים אין תחת ידם מסמכים מובהקים מסוג זה.
4. כאמור לעיל, בתי הדין אינם נכנסים לעובי הסוגיות ההלכתיות של ספקות ביוחסין, של גביית עדויות ושל חקירות ודרישות. שדה הלכתית זו, האופיינית לדור של קיבוץ גלויות, טרם נחרשה די צורכה.
5. במסגרת 'רבני צהר' קיים פרויקט 'שורשים' (מופעל ע"י הרב שמעון הר-שלום) הפונה לכלל עולי חבר העמים החפצים לברר את יהדותם, לאו דוקא בזיקה לנישואין עכשוויים. ארגון זה מפרסם את הנושא בקרב עולים אלו בדרכים שונות, ושירותיו מוכרים ע"י בתי הדין האזוריים.

המלצה:

1. יוקמו שני הרכבים מיוחדים של בתי הדין הרבניים שיתמחו בסוגיות יוחסין. יש לשער כי התמחות זו תצמיח גם חידושים בבית המדרש בנושא כלל-ישראלי רחב זה שלא עלה על הפרק מעולם (!).
2. בבית דין זה ישב כמשקיף-מסייע גם אחד החוקרים המקצועיים המתמחים בבירורי יהדות, כמפורט בדו"ח זה.
3. ייערך פרסום ממלכתי רחב הפונה לקהיליית העולים (מכל ארצות העולם בדגש על חבר העמים) וקורא לכל מי שהוא בטוח שהוא יהודי ולא רשום ככזה - לפנות למסגרת זו. פרסום זה ידגיש את הדחיפות שבעניין, מחשש שמא עדים רלבנטיים (סבתות?) ילכו לעולמם עד שהבירור יתבצע.

1. היבטים הלכתיים

סוגיית בירור יהדות בהלכה רחבה מני ים. השאלה חובקת נושאים רבים הקשורים בהגדרות הלכתיות של 'ירובי', 'חזקה', 'ספקות', 'יוחסין' ועוד. בפרקים הבאים נביא תקצירים מתוך שתי תשובות מפורטות בנדון.

ז. כללים בבירור יהדות - תקציר מתשובת רבה של מוסקבה, הרב פנחס גולדשמידט²

כללים אלו יכולים לשמש אבני פינה בכל סוגיית בירור היהדות על פי ההלכה. העיקרון הותווה ע"י הפוסק המפורסם בארה"ב, הגר"מ פיינשטיין זצ"ל, שקבע כי יש עקרונית שלוש דרכים לבירור יהדות והוסיף כי לבירור יהדות מספיקים שני מרכיבים מתוך שלשה אלו: (א) רישום הלאום היהודי. (ב) שמות יהודיים מובהקים. (ג) ידיעת שפה יהודית ומסורת יהודית. מחבר התשובה, הרב דמוסקבה, ערך רשימה מפורטת של אלמנטים היכולים לעלות כראיות בנושא בירור יהדות. הוא דן בהם אחד לאחד ומחווה דעתו על טיבם. נביאם כאן בקיצור טלגרפי:

1. **זכרון פנימי:** ניתן להסתמך כמסמך מובהק עד שנות ה-80.
2. **תעודות לידה:** לתעודות מקוריות יש להאמין עד שנות ה-80. שאינן מקוריות - מפוקפקות בכל פרטיהן.
3. **תעודות נישואין, גירושין ופטירה:** גם אם התעודות אבדו - יש העתקים אמינים במשרדים

2. מתוך ספרו 'זכרון בספר', אה"ע סי' ג.

- ממשלתיים.
4. **מכתבי הקג"ב:** אינם ראיה בהיעדר גישה לארכיון.
 5. **אישורי הקהילות:** אינם ראיה כלל.
 6. **כתובות:** ראיה ליהדות רק אם העדים החותמים מופרים.
 7. **מירשם האוכלוסין:** רישומים שלהם לפני שנות ה-80 יכולים להיחשב מוסמכים, ובלבד שיראו את הספרים.
 8. **מסמך משטרת:** במשטרה קיימים העתקים של הדרכונים הפנימיים הנחשבים אמינים, ובלבד שיראו את הרישום בספרים המקוריים.
 9. **עדים:** יש בעיה עם נאמנות אנשים שאינם שומרי תורה ומצוות.
 10. **קרבת משפחה:** אם קרוב משפחה (שהקרבה שלו מוכחת) הוכיח את יהדותו זו ראיה טובה גם למי שאינו רשום כיהודי.
 11. **בדיקת שגירות ישראל:** הרישום בשגירות אינו מהימן כי הוא מסתמך על מסמכים לא מקוריים, על שיחות טלפוניות וכדו'.
 12. **ברית מילה:** ברית מילה לפני שנות ה-80 היא ראיה טובה ליהדות. לאחר מכן לא כל כך מהימנה.
 13. **מסמך נוטריוני:** מסמכים נוטריוניים אינם מהימנים, בשל ריבוי השוחד.
 14. **מסמך רבני וקונסולרי:** רק מסמכים מקוריים שהופקו ע"י ברי סמכא מוכרים.
 15. **קברי ישראל:** הקבר הראשון בחלקה יהודית יכול להוות ראיה טובה. המאחרים יותר נקברו בקברי המשפחה, אך ייתכנו גם לא יהודים מחמת נישואי תערובת.
 16. **תווי פנים:** אי אפשר להסתמך על היכרות כזו, גם מי שטוען שניחן ביכולת הבחנה.
 17. **שפת יידיש:** ראיה טובה ליהדות, אף שייטכנו מקרים (עובדים בבית ישראל, נכד לסב יהודי) של יודעי השפה שאינם יהודים. אין חשש שילמדו במיוחד כדי להיחשב יהודים.
 18. **מנהגי יהדות:** יכולים לשמש כראיה רק באמצעות מומחים, משום שניתן בנקל ללמוד מנהגים ופולקלור.
 19. **שמות מובהקים:** עקרונית שמות יהודים מובהקים ונכרים מובהקים הם ראיה טובה. צריך לבדוק אם אלו השמות המקוריים או ששינו במתכוון.
 20. **כפרי גרים:** היו ידיעות היסטוריות על גיור כפרים שלמים. הנושא לא ברור, ובפרט שאח"כ התערבו בנישואי תערובת, והמתגוררים בהם צריכים גיור מספק.
 21. **רשימות הצלב האדום:** הרשימות די טובות לצורך הוכחת יהדות.

ח. חיוב בדיקת יחוסו של אדם שאין משפחתו ידועה - הרב משה מרדכי פרבשטיין³

1. חשש פסולי קהל

נחלקו ראשוניים בדבר חשש פסולי קהל. רוב הראשוניים סוברים שדין "כל המשפחות בחזקת כשרות" נאמר אף במי שבא לפנינו ואין משפחתו ידועה, דאין חוששין בו משום פסולי קהל (תוס' יבמות מו, ב, רמב"ן, וכן הסוברים בכתובות כה, ב ב"בני זה כהן" דאין חשש ממזרות). לדבריהם, בהכרח גדר "כל המשפחות בחזקת כשרות" הוא מפני שרוב ישראל כשרים ואינם

3. תקציר פרק מתוך מאמר שנתפרסם ב"תחומין" יב (עמ' 17 ואילך). הרב פרבשטיין הוא דיין ועומד בראש ישיבת חברון.

פסולי קהל, והולכים אחר הרוב (הב"ח פסק מטעם זה שאף לשיטת רש"י אם כבר נשא אשה בלא שבדקנו אותו, בדיעבד אין צריך בדיקה).

ויש ראשונים שהוסיפו בטעם רבנן, משום ש"מכירין ישראל ממזרים שביניהם" (רמב"ן כתובות כד, ב; ר"ן קדושין עז, א, ולדעה זו אף לרבנן צריך לבדוק בפסול חללות). אבל שיטת הרמ"ה (הובאה בטור אה"ע סי' ב) היא שאף לרבנן אין הדברים אמורים אלא במי שמשפחתו ידועה; אבל אם אין משפחתו ידועה, אפילו לרבנן צריך בדיקה. ולדבריו פירוש "כל המשפחות בחזקת כשרות" - במשפחה מוכרת לנו, ולא היה ידוע לנו שום פסול עליה, ודין "כל המשפחות בחזקת כשרות" הוא מהלכות חזקה שהוחזקה משפחה זו בכשרות. כסברת הרמ"ה סובר גם המגיד משנה (הלי איסורי ביאה כ, ה) ויבואר להלן.

2. חשש גוי

ברור שרוב הראשונים שכתבו שאם בא לפנינו אדם לא מוכר ומציג עצמו כישראל, משיאים לו בת ישראל, לכתחילה סוברים שאין לחשוש לספק גוי, ואין כאן דין "מעלה עשו ביוחסין". אבל הרמ"ה וסיעתו, הסוברים שכשאין משפחתו ידועה אף לדעת חכמים צריך לבדוק במשפחתו מחשש פסולי קהל, יש לדון אם סוברים שגם מחשש גוי צריך לבדוק. והדברים מפורשים במגיד משנה (איסורי ביאה כ, ה) שפירש את מה שכתב הרמב"ם (שם יג, י):

מי שבא ואמר שהיה גוי ונתגייר בבית דין - נאמן, שהפה שאסר הוא הפה שהתיר. במה דברים אמורים, בארץ ישראל ובאותם הימים, שחזקת הכל שם בחזקת ישראל, אבל בחוצה לארץ - צריך להביא ראיה, ואחר כך ישא ישראלי. ואני אומר שזו מעלה ביוחסין.

ודן הרמ"ם, שזה שכתב הרמב"ם שבחול"ל צריך ראיה ממעלת יוחסין, אם הדברים אמורים רק באומר "נתגיירתי", או אף אם אמר "ישראל אני", וכתב:

ואפשר דהוא הדין במי שבא ואמר שהוא ישראל מעיקרו, שצריך ראיה לענין היוחסין מפני מעלת היוחסין. דאי לא מי שבא ואמר נתגיירתי יהיה נאמן מדין מיגו. ואע"פ ש"כל המשפחות בחזקת כשרות", הני מילי במי שיש לו חזקת משפחה.

לפירוש זה שבמ"מ, כל מי שאין משפחתו ידועה, וטוען שישראל הוא, ובא לשאת ישראלי, צריך מדרבנן ראיה לדבריו, דמעלה עשו ביוחסין. ושם פירש פירוש שני ברמב"ם:

ואפשר שאף זה הוא דעת רבינו... ומה שכתב בפ"ג, הוא דווקא במי שמודה שהיה גוי מעיקרו, אלא שנתגייר.

לפירוש זה אין צורך לבדוק במי שאומר שהוא ישראל, אף ממעלת יוחסין. ואכן הרמב"ם בתשובה כתב:

בחול"ל צריך להביא ראיה, ואינו נאמן מדין הפה שאסר, דחיישינן שמא נתגייר בינו לבין עצמו, לפי שאין בתי דינים קבועים בכל מקום בחול"ל. אבל מי שבא ואמר ישראל אני, נאמן בלא ראיה.

הרי מפורש בתשובת הרמב"ם כפירוש השני שבמ"מ.

והנה ברמ"ה (שם) לא הזכיר אלא חשש שמא עבד הוא, ולא הזכיר חשש שמא גוי הוא. ואפשר שחשש עבד הוא גדול יותר, שקל לו יותר להציג עצמו כיהודי. וגם שהגוי עדיין בידו להתגייר עכשיו. אך יש מהאחרונים שנקטו בדעתו שהוא הדין חשש גוי. ולפי דבריהם, שיטת הרמ"ה היא כפירוש הראשון של המגיד משנה בדעת הרמב"ם.

במהרי"ט (סי' קמט) הקשה על הרמ"ה מהגמרא ביבמות "נאמן אתה לפסול עצמך, ואין אתה

נאמן לפסול בניד" - אלמא בניו בחזקת כשרות הם, אף שאינם מוכרים לנו? ותיריך המהרי"ט, דהתם ידוע שהיה גוי, ואין ספק אלא אם נתגייר בבי"ד.

בשער המלך (איסורי ביאה פרק כ) הקשה על המהרי"ט:

שדבריו מן המתמיהין - דאם ידוע שהיה גוי, כ"ש שקשה על הרמ"ה. דאם כשידוע שהיה גוי נאמן שהתגייר בבי"ד, כ"ש במי שאומר שישראל גמור כשר הוא, שיהיה נאמן.

וכתב שם שטעות סופר נפלה בדברי המהרי"ט. אבל לפי הנ"ל לא ק"ו הוא, דחשש ממזר אפשר שהוא חשש גדול יותר, דיכול בקלות להסתיר פסולו; וההנחה שאינו ממזר בנויה רק על רוב, ומדרבנן לא סמכינן על רוב ממעלת יוחסין. אבל לא חיישינן שגוי יתנהג כיהודי, וזו חזקה אלימתא אף לדעת הרמ"ה, ולפיכך לא כתב הרמ"ה דחיישינן שמא גוי הוא.

3. מסקנות

מי שאין משפחתו ידועה, האם צריך בדיקה מדרבנן מדין מעלה עשו ביוחסין, או שגם בו נאמר הכלל ש"כל המשפחות בחזקת כשרות"?

דעת הבית שמואל (אה"ע ב, ג) לחשוש לשיטת הרמ"ה המצריך בדיקה, ולדעתו זו שיטה אחת עם דעת המגיד משנה והר"ן. ובסי' ג ס"ק ה כתב שכן היא דעת הרמב"ם והשו"ע מדיוק לשונם. וכן בבית-הלל (סי' ב, הובא בבאר-היטב ס"ק ד) החמיר כדעת הבית שמואל, וזו לשונו:

מי שבא מארץ אחרת, הן איש או אשה, או בחור או בתולה, או אלמן או אלמנה, צריך ראייה שהוא ישראל. ואף שמתנהגים כדת ישראל, ומדברים בלשונו, ויודעים בכל טוב היהודים, אעפ"כ צריכים ראייה. וכן הוא תקנות מדינת ליטא שאין לסדר שום קידושין, אא"כ שיש לו ראייה שהוא ישראל ומאיזה משפחה.

אבל האחרונים דחו דבריהם. וכן הבי"ח (יו"ד סי' רסח) והש"ך (שם ס"ק כא) פסקו שנוהגין להקל להאמינו להשיאו ישראלית. ועיין בבית מאיר שכתב:

חלילה להעלות על הדעת שהשו"ע מכריע נגד המנהג לפסוק דכל ישראל בחזקת כשרות גם באינו ידוע, ולסתום במקום שהוא עיקר הדין (היינו בסי' ב) ולהכריע בדרך רמז במקום אחר.

וכן כתב בחזון אי"ש (ב, כ):

ואנו נוהגים היתר באנשים הבאים, אף שאין משפחתם ידועה כלל. ולא שמענו מוחין בדבר, רק שאין מיעצים בזה. ואם הוא חבר או ת"ח, מיעצין גם לכתחילה.

ועיין עוד בבית הלל שבסוף דבריו כתב:

וכן הוריתי להלכה למעשה, באיש ואשה שבאו ממדינת מוסקבה, וגזרתי עליהם שיפרשו זה מזה, עד שיביאו ראייה שהם ישראלים, אפילו על פי קרוביהם.

הרי שאף הוא התיר אותם על פי קרובים, ומשמע שאין זה מעיקר הדין, אלא מחמת תקנת מדינת ליטא.

ט. מסקנות והמלצות

עקרונות הלכתיים אלו ודומיהם יכולים לשמש מצע לדיונים הלכתיים פוריים לבית דין רבני שיתמחה בסוגיות יוחסין.

להלן סיכום המסקנות וההמלצות כפי שעלו מתוך פרקי הסקר-חקר דלעיל.

המצב כיום הוא שרושמי הנישואין מפנים ליבירור יהדות' בבתי הדין הרבניים בעיקר את עולי

חבר המדינות. עולים (וצאצאיהם) מארצות אחרות בדרך כלל נבדקים ישירות ע"י רושמי הנישואין. כנראה שחלק מרושמי נישואין מבצעים את הבדיקה גם לעולי חבר המדינות ללא בית דין.

מאידך, משום מה לעולי אתיופיה קיים מסלול אחר, באמצעות הרב יוסף הדנה, רבה הראשי של העדה, המשמש כרושם נישואין ארצי לעדה ומברר את יהדותם ללא ב"ד. מתברר כי הפונים לתהליך זה הם רק אלו הרשומים ממילא כיהודים במירשם האוכלוסין. קיימת הערכה כי 5-10% מעולי חמ"ע שאינם רשומים כיהודים ינסו להוכיח את יהדותם אם יהיה להם סיכוי סביר.

מסתבר כי בתיה"ד פועלים כראוי מבחינת משך הזמן והתוצאות.

מאידך, מתברר כי נטל ההחלטה הוא בעיקר של 'החוקר המקצועי', הבקי בשפה, באורחות החיים וברקע ההיסטורי והגיאוגרפי. בתי הדין מאשרים (ב-99% מהמקרים) את החלטת החוקר, בהיעדר כלים או שפה. מבחינה זו הם קצת מיותרים, אם כי להחלטתם יש משקל של 'פסק בית דין' שאין אחריו עוררין.

בתיה"ד לא פיתחו מורשת פסיקתית בסוגיית היוחסין וספקותיהם, ו(כמעט ש)אינם עוסקים בהיבטים ההלכתיים של ביורוי ספקות ביוחסין וכיו"ב.

מבחינה משפטית קיים ספק בחובת ההזדקקות לב"ד דווקא בקשר לכשירות לנישואין. רושם הנישואין צריך להשתכנע, ולשם כך מספיקה לו חוות דעת 'החוקר המקצועי'. להלן המלצותינו המעשיות:

1. יוקמו ארבעה הרכבים מקצועיים שיסייעו לרושמי הנישואין לברר את יהדותם של העולים וצאצאיהם.
2. שלושה הרכבים אזוריים בצפון, במרכז ובדרום, וכן צוות נוסף ארצי בירושלים.
3. כל 'הרכבי' יכלול 'חוקר מקצועי' (דובר את שפת העולה), רב רושם נישואין מן האזור הרלבנטי (שיוסמכו לכך ע"י הרה"ר או נשיא ביה"ד הגדול) ודיין מכהן.
4. הצוותים יפעלו מנהלית ולוגיסטית במסגרת הנהלת בתי הדין המעסיקה כיום את 'החוקרים' והמצוידת ביכולות תפעוליות, קבלת קהל, מחשוב וכיו"ב.
5. ההחלטות ימוחשבו ויהיו תקפות גם כלפי השלכות היוחסין המשפחתיות.
6. יוקמו שני הרכבים מיוחדים של בתי הדין הרבניים שיתמחו בסוגיות יוחסין. יש לשער כי התמחות זו תצמיח גם חידושים בבית המדרש, בנושא כלל-ישראלי רחב זה שלא עלה על הפרק מעולם (!).
7. בבית דין זה יישב כמשקיף-מסייע גם אחד החוקרים המקצועיים המתמחים בביורוי יהדות, כמפורט בדו"ח זה.
8. ייערך פרסום ממלכתי רחב הפונה לקהיליית העולים (מכל ארצות העולם, בדגש על חבר העמים) וקורא לכל מי שהוא בטוח שהוא יהודי ולא רשום ככזה - לפנות למסגרת זו.

